

Ринок праці як інструмент регулювання освітньої галузі у сфері підготовки висококваліфікованої робочої сили

В. ШЕВЧУК,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
м. Київ

У статті розглянуто сучасний взаємозв'язок впливів освіти та ринку праці на підготовку висококваліфікованої робочої сили (в умовах постійно зростаючих вимог до інтелектуальних якостей людини в процесі виробництва), зокрема доведено, що освіта впливає на ринок праці, а ринок праці, в свою чергу, дає освітній галузі запит на певних фахівців. Також доведена необхідність врахування прогнозів ринку праці для повноцінного функціонування освітньої галузі як одного з головних елементів ринкової структури.

В статье рассмотрена современная взаимосвязь влияния образования и рынка труда на подготовку высококвалифицированной рабочей силы (в условиях постоянно увеличивающихся требований к интеллектуальным способностям человека в процессе производства), в частности доказано, что образование влияет на рынок труда, а рынок труда, в свою очередь, дает образовательной отрасли запрос на определенных специалистов (профессионалов). Также исследована необходимость учитывания прогнозов рынка труда для полноценного функционирования образовательной отрасли как одного из главных элементов рыночной структуры.

Modern intercommunication of influence of education and labour-market on preparation highly skilled labour force is considered in the article, it is in particular well-proven that education influences to the market of labour, and a labour-market, in same queue, gives educational industry a request for certain specialists (professionals). It is also investigational, that educational industry in modern terms is one of structural market parts, which should take into account market of labour forecasts.

Ключові слова: освіта, ринок освіти, ринок праці, висококваліфікована робоча сила.

Постановка проблеми. В сучасних умовах під впливом науково-технічної революції постійно підвищуються вимоги до інтелектуальних і психічних якостей, до фізичних можливостей людини, що використовуються у процесі виробництва. Зростає кількість інформації, яку людина повинна сприйняти і обробити. Знання, кваліфікація, інтелект набувають дедалі більшої цінності. Тому на сучасному етапі людині необхідно постійно збільшувати запас знань. Цьому сприяє освітня галузь, що надає знання і формує здібності людини, готуючи таким чином кваліфіковану робочу силу для ринку праці. Але й ринок праці нині також виступає регулятором освітньої галузі, висувуючи вимоги до кількості фахівців певних професій та кваліфікацій.

Вивченню питань, пов'язаних із проблемами підготовки кваліфікованої робочої сили як необхідної умови функціонування ринку праці, присвячено багато досліджень. Зокрема, варто виокремити праці таких учених: Л. Безчасного, Д. Богині, А. Головача, Г. Дмитренка, Г. Оганяна, М. Долішнього, М. Шаленка, В. Козака, В. Куценка, В. Паламарчука, В.

Новикова, А. Селуньова, В. Юхименка. Економічні аспекти освіти досліджували Т. Шульц, Г. Беккер, М. Блауг, українські вчені В. Андрущенко, С. Вовканич, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Грішнова, Б. Данилишин, І. Дідик, М. Долішній, М. Дробноход, М. Згуровський, С. Злупко, І. Каленюк, Р. Кігель, П. Кононенко, К. Корсак, О. Кратт, О. Лапко, Е. Лібанова, Б. Маліцький, М. Ніколаєнко, В. Новикова, Т. Оболенська, А. Погрібний, Л. Семів, В. Семиноженко, О. Сидоренко, В. Студінський, А. Чухно.

Мета статті — показати взаємозв'язок впливів освіти та ринку праці на підготовку висококваліфікованої робочої сили.

Виклад основного матеріалу. Під впливом науково-технічної революції темпи зміни нових поколінь техніки почали набагато перевищувати темпи зміни поколінь працівників. Протягом активної трудової діяльності працівника (30–40 років) відбувається 5–7 змін поколінь техніки. В цьому процесі вирішальна роль належить людині, адже в новій техніці матеріалізуються нові людські знання. Ще К. Маркс зазначав, що природа не будує ні машин, ні локомотивів, ні залізниць, ні електричного телеграфу тощо, що все це — продукти людської праці, при-

родний матеріал, перетворений в інструменти людської волі, яка має владу над природою. Все це — уречевлена сила знання. В сучасних умовах набагато зросла роль не лише уречевлених знань. Навіть найсучасніший суперкомп'ютер без відповідного програмного забезпечення і висококваліфікованих програмістів і аналітиків буде лише дорогим технологічним ломом.

Загально визнано, що висококваліфіковані кадри надають динаміки виробничим системам. Вони продукують нові ідеї, сприяють найшвидшому впровадженню в практику наукових відкриттів, тобто темпи науково-технічного прогресу багато в чому залежать саме від них.

Як зазначає О. А. Кратт, «на кожному етапі еволюції виробництва зростає потреба у висококваліфікованій робочій силі, що переважно і визначає масштаби і рівень виробництва»¹. Освітня галузь готує висококваліфіковану робочу силу, яка в майбутньому створює на ринку праці пропозицію робочої сили.

Зазначимо, що вища освіта — це галузь, яка покликана задовольнити потреби суспільства у фахівцях, а споживачів в отриманні певної кваліфікації за відповідною спеціальністю. Тому можемо стверджувати, що освіта вирішує таке завдання: відтворює пропозицію на ринку праці, формуючи освітній та професійно-кваліфікаційний рівень населення.

У розвинутих країнах держава керується принципом: чим краща освітня підготовка робочої сили, тим вища її роль у виробництві, тим менше соціальних проблем, пов'язаних із зайнятістю, бідністю, злочинністю тощо. Освіта відіграє особливу роль у боротьбі зі структурним безробіттям, бо вона підвищує мобільність особистості, дозволяє швидко освоїти нову спеціальність.

І. Г. Утюж, зокрема, констатує, що освіта позитивно впливає на ринок праці ще і тому, що вона акумулює потенційно незайняту молодь. Уряди багатьох країн свідомо проводять політику, спрямовану на продовження тривалості навчання, що стає одним зі способів страхування від майбутнього безробіття і безпосередньо зменшує пропозицію на молодіжному ринку праці².

Послідовники теорії «людського капіталу» висловлюють думку, що освіта формує робочу силу, яка стає більш кваліфікованою і більш продуктивною³. З підвищенням освітнього рівня населення збіль-

шується продуктивність праці, вивільняються працівники зі сфери матеріального виробництва і зростає частка тих, хто займається продукуванням знань (наприклад, працівники культури, професіонали в галузі менеджменту, маркетингу тощо).

Таким чином, освіта впливає на ринок праці, адже вона сприяє підвищенню продуктивності праці і дозволяє виконувати роботу, яку неможливо було б виконати, не маючи певних знань та навичок.

Але слід відзначити, що, з іншого боку, ринок праці впливає на освітню галузь. Тут достатньо згадати, що ринок праці — це сукупність економічних відносин з приводу купівлі-продажу товару «робоча сила»; система економічних механізмів, суспільних норм та інститутів, які регулюють рух робочої сили та її використання⁴.

Ще одне визначення ринку праці, або ж ринку робочої сили, наводиться М. П. Калиниченко, за яким — це складна, динамічна система економічних, правових, соціальних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу і використання здатностей до праці на засадах найму⁵.

Ринок праці виступає інструментом регулювання освітньої галузі, адже саме там генерується інформація, необхідна для прийняття рішень щодо спрямованості її розвитку. Беручи до уваги кількість вакансій або появу нових професій і вимог до працівників, освітня галузь визначає обсяг замовлень на підготовку певної кількості фахівців певної спеціальності, створює нові напрями підготовки фахівців, формує систему підвищення кваліфікації кадрів тощо.

На ринку робочої сили (праці) можлива ситуація, коли попит на певну спеціальність відсутній і виникає необхідність у перепідготовці і пошуку роботи за новою професією.

У зв'язку з інтенсивним зростанням потоку інформації через кожні 5–10 років потрібно поновлювати знання, щоб відповідати вимогам суспільного виробництва. Оскільки процес пізнання є безперервним, то в роботі фахівця завжди виникає потреба отримувати додаткові знання, тобто підвищувати кваліфікацію. Підвищення кваліфікації — це процес поглиблення теоретичних знань, удосконалення вмінь і практичних навичок у межах професій та спеціальностей або розширення кваліфікаційного профілю працівників через набуття інших суміжних професій. Спеціалісти мають постійно підвищувати свій

¹ Кратт О. А., Слоква М. Г. Сегментація ринку послуг вищої освіти: використання системного підходу: монографія / О. А. Кратт, М. Г. Слоква. — Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. — С. 22.

² Утюж І. Г. Освітній потенціал особистості: монографія. — Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2007. — С. 91.

³ Петюх В. М. Ринок праці та зайнятість: навч. посібн. / В. М. Петюх. — К. : МАУП, 1997. — С. 43.

⁴ Економічна теорія: політекономія: підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К. : Знання-Прес, 2003. — С. 378.

⁵ Калиниченко М. П. Формування маркетингово-логістичного механізму функціонування ринку робочої сили: дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01 / Донецький національний ун-т. — Донецьк, 2005. — С. 13.

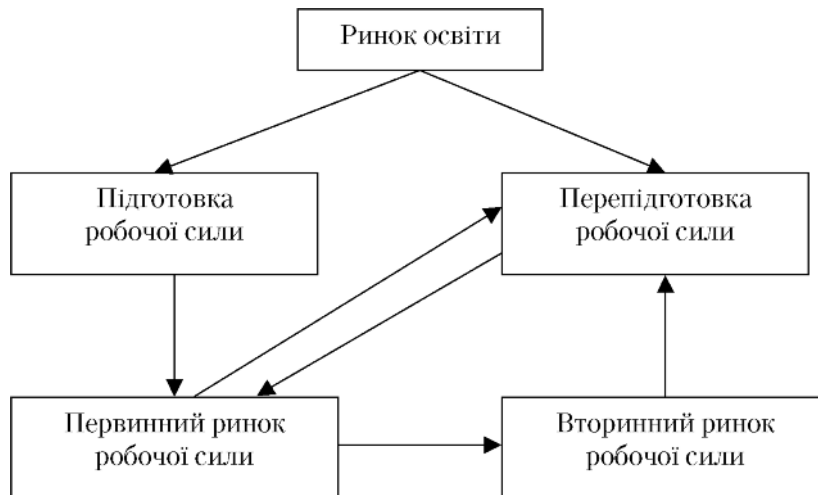

Рис. 1. Взаємозв'язок впливів ринку освіти та ринку праці на підготовку робочої сили

професійний рівень, адже з часом змінюються як технології, так і рівень фахової підготовки кадрів. Тому доцільно створити на рівні вищого навчального закладу підрозділ, який би займався питаннями підвищення кваліфікації кадрів⁶.

Якщо ж розглянути освіту через призму товарно-грошових відносин, тобто як освітній ринок, якому притаманні всі структурні елементи товарного ринку (наприклад, конкуренція, кон'юнктурність і динамічність)⁷, а ринок праці, враховуючи його сегментацію, як сукупність двох частин — первинного і вторинного ринків праці, то взаємовплив цих ринків можна зобразити на рис. 1.

Нагадаємо, що первинний ринок праці — це та його частина, яка об'єднує «престижні» роботи, що характеризуються стабільною зайнятістю й надійністю положення працівника, високим рівнем оплати праці, можливістю професійного зростання, використанням прогресивних технологій, що вимагає високої кваліфікації і здатності до навчання від працівників.

Вторинний ринок праці — це та його частина, яка об'єднує «непрестижні» роботи і характеризується прямо протилежними рисами: висока плінність кадрів і нестабільна зайнятість, негарантована і невисока оплата праці, безперспективність службового становища, примітивні трудові технології тощо⁸.

Причини такої сегментації полягають у тому, що виробничі технології, які застосовуються, визначають структуру робочих місць, і не всі вони висувають високі вимоги кваліфікації і професійної підго-

товки. Це, передусім, допоміжні й підсобні роботи. Окрім того, виробництво залежить від кон'юнктурних спадів і піднесенень. У зв'язку з цим підприємствам необхідно мати можливість збільшувати або зменшувати кількість праці. Тому на підприємствах весь персонал поділяється на постійних і тимчасових працівників. Останніх наймають за сприятливої економічної кон'юнктури і звільняють під час спаду виробництва⁹.

Застосування нових наукоємних технологій і автоматизація виробництва на первинному ринку праці вимагають підвищення кваліфікації робочої сили і створюють умови для професійного зростання. Таким чином, ринок освіти, надаючи послуги з підвищення кваліфікації кадрів, готує фахівців, які потім повертаються на свої підприємства (знову ж таки, на первинний ринок праці).

На вторинному ринку праці застарілі технології не потребують підвищення кваліфікації, але працівник завжди може на ринку освіти здобути нову спеціальність і долучитись до складу пропозиції робочої сили на первинному ринку праці.

Ринок праці дає освітній галузі запит на певних фахівців. Сучасний вітчизняний ринок праці заповнений економістами, менеджерами, юристами та іншими спеціалістами престижних професій. Натомість ринок інженерних спеціальностей практично не заповнений, і тому потреба у грамотних технічних фахівцях залишається незадоволеною. Освітня галузь має адаптуватись до такої ситуації на ринках праці. Також вона має враховувати те, що на сучас-

⁶ Шевчук В. О. Управління системою підвищення кваліфікації кадрів // Економіка і менеджмент на транспорті: Тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару. — К.: КДАВТ, 2008. — С. 71–72.

⁷ Шевчук В. О. Ринок освіти: методологічні підходи визначення // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Образование и наука без границ — 2006». — Т. 3. — Днепропетровск: Наука и образование, 2006. — С. 54–57.

⁸ <http://www.library.if.ua>.

⁹ Завіновська Г. Т. Економіка праці: навч. посібник / Г. Т. Завіновська. — К.: КНЕУ, 2003. — 300 с. // <http://studentbooks.com.ua>

ному етапі розвитку інформаційні технології — одна з галузей діяльності людини, яка найбільш швидко розвивається. Так, за дослідженнями рекрутингового агентства HeadHunter, у цій галузі в минулому році було відкрито у два рази більше вакансій, ніж у сфері маркетингу і реклами, і у вісім разів більше, ніж у юридичній галузі. До того ж сегментація середині ринку також велика, адже ІТ — це не лише програмісти, а й адміністратори баз даних, дизайнери, верстальники тощо.

Зараз зростає попит на співробітників суміжних спеціальностей, тобто спеціалістів у різних сферах діяльності. Так, наприклад, менеджер з реклами і маркетингу — за сумісництвом спеціаліст по зв'язках з громадськістю. Часи достатньої кількості або навіть надлишку кваліфікованих кадрів у кожній галузі ще не настали.

Освітня галузь у сучасних умовах є однією із головних структурних ринкових елементів, тому необ-

хідно звертати увагу на прогнози ринку праці. За висновками спеціалістів, вже через декілька років провідні позиції в рейтингу спеціальностей займуть хіміки, біологи і екологи. До того ж ці спеціальності не лише високооплачувані, а й користуються попитом — це підтверджує зростання кількості лабораторій порівняно з іншими роками. Так, на кінець 1992 р. в Україні було зареєстровано 2381 мікробіологічна лабораторія, в кінці 2008 р. в Україні їх вже функціонувало близько 4 тис.¹⁰. До того ж в Україні планується поява лабораторій для перевірки наявності ГМО в продуктах. Не найбільш сприятлива екологічна ситуація спричиняє необхідність збільшення чисельності висококваліфікованих спеціалістів з контролю й управління навколишнім середовищем. Це можуть бути як екологи загального напрямку, так і спеціалісти вузької спеціалізації з охорони водного, наземного і повітряного простору, очищення довкілля чи створення нового захисного шару.

Таблиця 1

Попит на робочу силу за видами економічної діяльності у 2008 р., тис. осіб (на кінець року)*

	Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць		У тому числі на:		
	усього, осіб	у % до 2007 р.	місця робітників	посади службовців	місця, які не потребують професійної підготовки
Усього	91,1	53,7	43,7	33,8	13,6
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	4,0	54,8	2,0	0,7	1,3
Промисловість	23,5	41,0	16,2	3,1	4,2
добувна промисловість	2,5	30,8	2,2	0,2	0,1
переробна промисловість	16,5	38,6	10,8	2,4	3,3
виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	4,5	68,9	3,2	0,5	0,8
Будівництво	6,0	36,1	3,8	1,0	1,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	8,9	41,2	5,0	2,6	1,3
Діяльність готелів та ресторанів	1,2	45,4	0,8	0,2	0,2
Діяльність транспорту та зв'язку	7,9	60,1	4,6	2,7	0,6
Фінансова діяльність	3,4	93,1	0,1	3,3	0,0
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	8,5	64,3	3,6	2,0	2,9
Державне управління	13,3	79,3	3,5	9,4	0,4
Освіта	3,2	79,7	1,0	1,6	0,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	8,4	93,9	1,9	6,1	0,4
Інші види економічної діяльності	2,8	64,6	1,2	1,1	0,5

* Джерело: Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁰ <http://www.moz.gov.ua>; <http://www.uazakon.com>.

Таблиця 2

Попит та пропозиція робочої сили за професійними групами (на кінець періоду) *

	Кількість громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, тис. осіб		Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакансій), тис. осіб		Навантаження на 10 вільних робочих місць (вакансій), осіб	
	2007 р.	2008 р.	2007 р.	2008 р.	2007 р.	2008 р.
Усього	660,3	876,2	169,7	91,1	39	96
у т.ч. за професійними групами:						
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	47,5	66,9	11,1	7,0	43	96
Професіонали	38,1	54,6	16,5	10,9	23	50
Фахівці	55,3	72,0	15,6	12,1	35	59
Технічні службовці	36,3	46,2	6,4	3,8	56	122
Працівники сфери торгівлі та послуг	86,7	106,6	15,1	8,4	58	126
Кваліфіковані робітники з інструментом	68,8	116,3	48,8	20,1	14	58
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	120,4	176,8	31,7	14,4	38	123
Найпростіші професії (включаючи осіб без професії)	171,3	194,8	23,1	13,6	74	143

* Джерело: Державний комітет статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таким чином, вже сьогодні можна спрогнозувати популярність певної спеціальності — для цього освітній сфері необхідно визначити ті галузі, які спрямовані на вирішення найбільш актуальних глобальних проблем сучасності. Спеціалісти цих галузей будуть користуватися найбільшим попитом у найближчі десятиріччя. Але не варто вважати, що всі інші спеціальності будуть забуті. Без економістів, менеджерів, юристів, архітекторів світ ще не навчився існувати.

В сучасних умовах в Україні діяльність ВНЗ все більше комерціалізується. Є і позитивні, і негативні риси цього процесу. Зрозуміло, що за таких умов визначення потреби у фахівцях покладено на ВНЗ. Це, в свою чергу, свідчить про те, що вони самостійно визначають стратегію і тактику своєї діяльності. За цих умов спостерігається добре виражений зворотній зв'язок між ринком праці і вищою школою, чого не було за умов державної монополії на управління цією сферою.

Розглянемо дані табл. 1, які дають уявлення про кількість вакансій у 2008 р. в Україні в різних видах економічної діяльності.

Як бачимо, потреба в працівниках, які не мають ніякої кваліфікації і професійної підготовки, зовсім

невелика. Все більшим попитом користуються висококваліфіковані спеціалісти.

За даними табл. 2, найбільшою залишається потреба підприємств у кваліфікованих робітниках з інструментом (22,0% загальної кількості вільних робочих місць на кінець 2008 р.), робітниках з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (15,8%) і працівниках найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, промисловості, будівництва та транспорту (15,0%).

Водночас, порівняно з даними на кінець 2007 р., потреба у працівниках найпростіших професій у сільському господарстві скоротилась на 54,6%, у кваліфікованих робітниках у галузі точної механіки, ручних ремесел та друкування — на 62,0%, у робітниках, що обслуговують машини, та складальників машин — на 55,4%, у кваліфікованих робітниках з видобутку корисних копалин і на будівництві — на 61,6%, у працівниках найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг — на 25,3%. При цьому зросла потреба підприємств у фахівцях у галузі біології, агрономії та медицини — на 5,6%, молодших фахівців у галузі освіти — на 9,2%¹¹. Цікава думка висловлюється у дослідженнях В. А. Студінського, який на

¹¹ <http://www.ukrstat.gov.ua>.

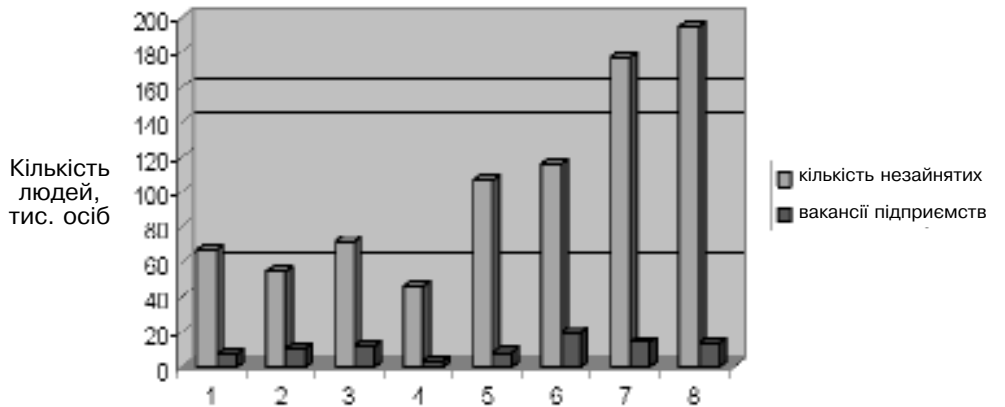

Рис. 2. Порівняння чисельності громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, і кількості вакансій підприємств у 2008 р.

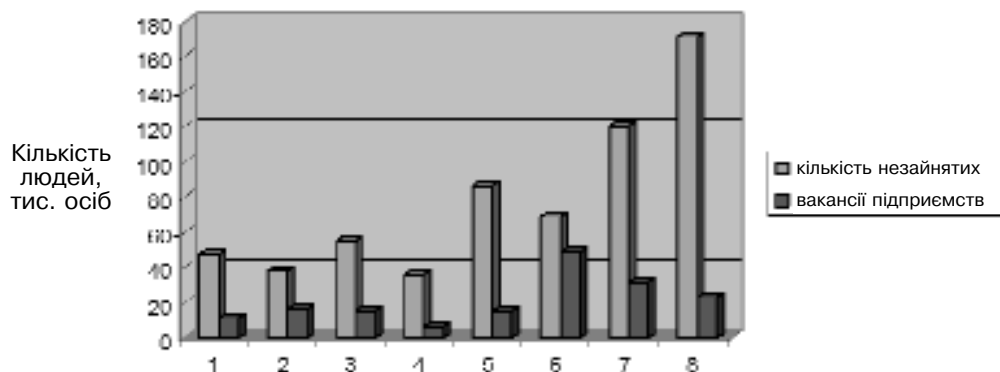

Рис. 3. Порівняння чисельності громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, і кількості вакансій підприємств у 2007 р.

До рис. 2. та рис. 3.:
 1 – Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)
 2 – Професіонали
 3 – Фахівці
 4 – Технічні службовці

5 – Працівники сфери торгівлі та послуг
 6 – Кваліфіковані робітники з інструментом
 7 – Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин
 8 – Найпростіші професії (включаючи осіб без професії)

прикладі формування і функціонування системи управління твердими побутовими відходами у містах України висловлює необхідність залучення до неї фахівців певних спеціальностей – програмістів, логістів та маркетологів і рекламистів¹².

Дані табл. 2 свідчать про наявність в Україні у 2008 р. на ринку праці структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями. Зокрема, найвищий рівень навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць властивий для працівників найпростіших професій.

Як бачимо з рис. 2 та рис. 3., в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості незайнятих осіб без професії, а найбільше підприємства потребують кваліфікованих робітників.

Висновки. Сучасні зміни в економіці України і, відповідно, на ринку праці потребують змін в освіті.

Ринок робочої сили демонструє дедалі більший попит не лише на нові професії, а й на робітників широкого профілю (з більш універсальними здібностями), здатних працювати на різних робочих місцях і в різних галузях. Якщо раніше за багатьма професіями робітників готували безпосередньо на виробництві, то у зв'язку зі зменшенням обсягів виробництва в нашій країні, нестачею коштів ці масштаби щорічно зменшуються. Тому освітня галузь має динамічно реагувати на зміни на ринку праці, адаптуючись до нових потреб суспільства, де все більше зростає роль особистого фактора, і водночас активно впливати на його стан, забезпечуючи економіку кваліфікованими кадрами, здатними ефективно використовувати свої знання відповідно до існуючого рівня технологій, визначаючи тим самим і самі потреби. Освіта, з одного боку, впливає на ринок праці, з другого — значною мірою залежить